

ТОПЧИДЕРСКА ЕКОНОМИЈА

1851—1928.

После ослобођења од Турака, пољопривреда у Србији налазила се дуго на врло ниском техничком ступњу. Повољни климатски услови и природна плодност тла, пружали су земљорадњи све услове за добре приносе, а богате шуме и пашњаци били су погодни за тадашње распрострањено екстензивно сточарство.

Кнез Милош је обраћао велику пажњу на проширење обрадиве земљорадничке површине, која је у многим крајевима, још из времена турске владавине, остајала необрађена и неплодна. У том циљу спроводио је познато физиократско начело о рационалној расподели расположиве и обрадиве земље, одузимањем земље од имућних сељака, који је необрађену имају на претек, додељујући је оскудним сељацима, вољним да је обрађују. Настојао је, такође, да сељака заштити од последица зеленашких дугова, доношењем познатог закона о обезбеђењу окућја 1836. године.

Постојао је, међутим, тежак проблем оспособљавања сељака за рационално коришћење обрадиве земље, коју је по традицији обрађивао на веома застарели начин. У недостатку стручног агротехничког особља, циркуларом Совјета од 1837, постављени су „економии“, са задатком да „пазе на све пољске радове“, како би на време и на задовољавајући начин били обављени. Но ова мера била је кратког века. Већ три месеца касније укинуо је

овај систем контроле јер се лично уверио да људи не обављају на време пољске радове, летину не сабирају, остављају храну да у пољу пропада, а баве се другим, неважним пословима. Стога је препоручио Совјету да укине овај систем контроле, с тим да ће се накнадно друге мере предузимати.¹

Требало је скоро 15 година да се реши питање оснивања једног угледног добра, које је пољопривреди било неопходно за бржи успон. За време владавине кнеза Александра обрађана је доста велика пажња на развој пољопривреде. Иницијативом Антонија Николића, начелника Економне управе попечитељства унутрашњих дела, који се највише интересовао за унапређење пољопривреде у Србији, покренуто је питање оснивања једног примерног пољопривредног завода, а као простор за његов смештај, са потребним земљиштем, изабран је Топчидер. Сачињен је нацрт пројекта и предложено је Совјету, да се цео Топчидер, са брдима и шумама, уступи Попечитељству унутрашњих дела, ради састављања коначног пројекта и организовања Економије. Предложено је, такође, да се установи звање економа при Попечитељству, са годишњом платом од 300 талира, а за то звање изабран је Панта Јовановић, државни питомац, који је са успехом завршио Хохенхајмску академију економских наука. Кнез је усвојио све ове

предлоге, те је 20. децембра 1851. објављено устројство Економическог заведенија у Топчидеру.² Истовремено је основан Апсенички завод у Топчидеру, који је имао, поред осталог, да обезбеђује Завод топчидерске економије потребном радном снагом апсеника.

Завод топчидерске економије имао је да служи народу као примерна и опитна установа за унапређење свих грана пољопривреде: ратарство, воћарство, виноградарство, повртарство, пчеларство, свиларство, сточарство, шумарство и, по могућству, живинарство. За обављање свих ових послова, уступљене су Заводу све државне земље и шуме у Топчидеру и ливаде код Цареве Ћуприје до савске обале. У оквиру овог пространог комплекса налазиле су се и друге установе са својим зградама, над којима је Завод водио надзор и делимично управљао: Правителствена чохара, апсана за смештај осуђеника, Земљоделска школа основана 1833. године и Топчидерски парк, чије је украшавање непосредно спадало у надлежност Завода.

Особље Завода топчидерске економије сачињавали су у почетку: економ, у својству управитеља, рачуновођа, надзорник и 3 служитеља. Економ је био одговоран за уредно обављање свих економских послова, рачуновођа је испуњавао уједно и функције деловође и рачунополагача са благајном, одвојеном од благајне Апсеничког завода.

Завод топчидерске економије стајао је под управом Попеч. унутрашњих дела и под непосредним надзором начелника полицијско-економског одељења, који је контролисао целокупну делатност у Заводу, како би могао да предлаже решења корисна за Завод. По свом административном рангу, Завод је спадао у ранг средње полицијске власти, са задатком да одржава поредак на целом простору Топчидера, без уплива друге полицијске власти. Његова полицијска казнена надлежност ограничавана је на преступе и непослушности служитеља, пандура и апсеника на раду у Топчидеру. Преступи посетилаца Топчидера спадали су у надлежност редовне полицијске власти.

Завод је од својих прихода сносио трошкове подизања помоћних зграда, стаклене баште, купатила, куповине разних ору-

ђа за рад и за све остало што је имало да служи за његов развој. За сваки издатак већи од 12 гроша чаршијских, морао је да има одобрење од Попеч. унутрашњих дела. Трошкови за украшавање Топчидера, особито парка, нису падали на терет Завода, али је био дужан да даје предлоге и процене трошкова, које је сносила државна благајна.

Топчидерска економија, са својим пространим земљиштем и објектима, требало је да постане опитно и примерно добро, тада једино ове врсте у Србији. Стога је њен Завод имао, поред осталог, да свим средствима унапређује земљорадњу, да спроводи мере по примеру сличних европских завода, да врши истраживања и опите о усевима, који би, с озбиром на климу и на својства земљишта, давали велике приносе, како би народ могао да користи ове опите и тиме да унапређује земљорадњу. Приступ Топчидерској економији био је свакоме слободан.

Поред овог крупног задатка, Завод је имао да постане лукративна установа ради покривања својих трошкова и реализовања чистих прихода. Приходе је имао од продаје својих производа — семење жита, варива, зелени, калеми облагорођених воћака, украсно дрвеће, житарични приноси, стока и сточни производи итд. — али све по нижој тржишној цени. Како ћемо касније видети, продаја по нижим тржишним ценама била је једно време неповољна за финансије Завода.

Књиговодство, спојено са рачуноводством и вођено свега једним службеником и помоћником, имало је све карактеристике примитивне бирократске администрације. О свим економским пословима вођено је 15 књига: дневник касе, партијалник касе, деловодни протокол, регистар, дневник пољопривредних радова, дневник робијашких радова, протокол експедиције, протокол продаја, протокол пуштања бикова на краве, протокол пуштања ајгира на кобиле, протокол примања и издавања хране за марву, протокол расадног дрвећа у баштама и расадницима, дневник примања и издавања хране осуђеницима, инвентар живог мала, инвентар покретности и непокретности. Полицијска служба Завода имала је своје посебно књиговодство са својим књигама: деловодни протокол,

регистар, протокол казних испушника, протокол отпуштених осуђеника, протокол становника у Топчидеру и по виноградима, протокол дневних полицијских рапорта итд.³

Проблем радне снаге за обављање послова Завода везаних за пољопривредну делатност и за друге узгредне дужности, решен је запошљавањем апсеника осуђених на робију, које је Полечителство унутрашњих дела слало из разних казних завода. Били су смештени у посебној згради, у ствари, апсани, сазиданој на имању Топчидерске економије. Њихов живот и рад били су потпуно везани за потребе Завода и целог топчидерског комплекса, до те мере, да је чак и званичан назив ове кажњеничке установе гласио „Економско-апсенички завод у Топчидеру“. У правилима о устројству овог завода, посебно поглавље посвећено је условима под којима су ови робијаши живели и радили у казним заводима у Србији, а који су важили и за робијаше смештене у Топчидерској економији.

Као у другим земљама, тако је и у Србији постављено начело, да је циљ апсеничког завода, да се апсеници, осуђени на робију, морално и радно побољшају, и кад се ослободе робије, „буду корисни грађани отаџбини“. У односу на апсенике смештене у Топчидеру истакнуто је нарочито, да је Апсенички завод у Топчидеру спремиште где се држе и хране робијаши, а занимају се земљорадњом и с њом везаним пословима. Њихова радна снага није коришћена ван Завода топчидерске економије за какав рад потребан државној управи, сем ако за њих не би било посла у Топчидеру. Налазећи се стално под надзором пандура, апсеници су често пребацивани с једног посла на други, према тренутним потребама у Топчидеру, али увек по упутствима и под контролом стручног руководиоца, плаћеног службеника Завода.⁴

Број апсеника на раду у Топчидеру стално се мењао, јер једни су долазили, а други одлазили у друга места, или су завршавали издржавање казне. Стога је немогућно утврдити тачан број запослених апсеника у Топчидеру. Може се, међутим, рећи, да је просечно било око 300 мушких

осуђеника и око 40 осуђеница, смештених у одвојеним просторијама.

Апсеници су обављали следеће пољопривредне послове: копање кромпира, купуса, пасуља, цвекле; кошење ливада; вршење разних жита; разношење ђубрива по њивама и извлачење из њива; превлачење разних житарица са гувна у амбар; превлачење сена и детелине; плевене по баштама; прекопавање у Топчидерском парку итд.

Апсеници су радили као рабације, били су коњари, говедари, овчари, свињари, пчелари и виноградари. Чували су поља и усеве и обилазили границе Топчидерске економије. Обављали су напорне радове: вадиле су и тесали камен;⁵ превлачили камен за зидање чесама; довлачили цигле из Београда; градили су друм од Београда до Топчидера и оправљали излокани пут од Топчидера до Кошутњака; довлачили су јапију из Липовачке и Рипањске шуме. У Правителственој чохари у Топчидеру окретали су машине, чешљали вуну, оправљали оштећене точкове. Неки су чистили апсани и апсеничку болницу, чували и неговали оболеле болеснике, готовили јела у апсеничкој кухињи. После косидбе или жетве, апсеници су радили дрводељске, зидарске и дунђерске послове, градили су оштећене ћуприје близу војне касарне и код Цареве ћуприје.⁶

Радно време запослених апсеника трајало је од изласка до заласка сунца. У подне о ручку имали су зими један час, а лети два часа одмора и по пола часа одмора за време доручка и ужине. Држава је неповољан положај апсеника покушала да ублажи тиме што је саветовала управу завода да избегава прекомерно оптерећивање апсеника, које би нарушавало њихово здравље. Да би им се „олашкало положај“, особито за време косидбе, жетве и преношења терета, добијали су по чашу вина или ракије, а по потреби дозвољавано им је да себи кувају вечеру. Оковани апсеници тешко су обављали пољопривредне радове, па је стога Завод тражио од надлежних дозвољу да апсенике ослободи од ових терета, али није наишао на разумевање. Поводом бекства једног апсеника, Управа вароши Београда тражила је од Завода, да слање апсеника у Београд, ради преношења купљене кабасте робе, буде под јаком пандурском стражом.⁷

Нерадни, непослушни и упорни апсеници кажњавани су строгим казнама, а послушни су добијали олакшице. Врста казне првима одмеравања је према тежини непокорности: укор са саветом; оков у тешко гвожђе на извесно време или до поправљања; рад при хлебу и води, укидање милостиње или додатка у пићу и јелу; премештај на тежи рад; телесна казна до 25 штапа.

За апсенике доброг понашања и прилежне раду, предвиђене су следеће олакшице: скидање окова да би боље радили; евентуална месечна награда по одобрењу Попечитељства унутрашњих дела. Награде су предвиђене и по учинку рада: за највреднији рад у Топчидерском парку; који највише калема воћке; који најбоље своје волове држи; који најбоље оре, копа итд. Награда се кретала од 2 до 6 цванцика, према постигнутим резултатима. Додељена новчана награда чувана је у благајни Завода и давана је апсенику када се отпушта кући. Од овог новца могао је апсеник, док је у Заводу, да користи само четвртину. Осим тога, управа Завода могла је предложити кнезу помиловање за таквог апсеника. Отпуштени апсеник добијао је путне трошкове до места пребивања и пола цванцика дневнице, а послушни и вредни по један цванцик дневнице. Путни трошкови и дневнице давани су отпуштеним апсеницима, да не би уз пут, без новца, чинили нове преступе. Апсеници за послени као мајстори, ковачи, дунђери, зидари и сл. или који су се уопште одликовали својим радом, добијали су извесну месечну новчану награду. Ове награде давале су, „како би код апсеника побудили већу вољу к радом и своје послове успешније изградити могли.“⁸

* * *

Завод топчидерске економије у току првих година пословања није остваривао очекиване резултате. Иако је располагао обимном радном снагом апсеника, која је у 1857. години, изражена бројем радних дана, износила 113.514 за апсенике и 8.765 за апсенице, а новчана вредност 81.133 надница укупно, била 649.064 гроша чаршијских, остварени годишњи чисти приходи били су скромни.

Од продаје својих производа Завод није имао веће приходе, јер је морао да их продаје по нижим тржишним ценама. Тако је 1853. године продајна цена оке купуса износила 20 пара, оке грашка 60 пара, сочива 100 пара, крављег млека 30 пара итд.⁹

Чисти приходи за прве три године од оснивања Завода топчидерске економије били су: 1851/2. г. 54.116,16 гр. чар.; 1852/3. г. 14.627,51 гр. чар.; 1853/4. г. 27.745,25 гр. чаршијских.¹⁰

Неповољно стање у Заводу топчидерске економије навело је Економно одељење Попечитељства унутрашњих дела да образује комисију са задатком, да детаљно изврши преглед пословања Завода и поднесе извештај о потребним мерама санације. У свом извештају од 20. XII 1857. г. комисија је, поред примедба на застарели начин вођења рачунских књига, које не воде евиденцију о свим дефицитним ставкама Завода, због чега је дошло до дефицита 1857. г., констатовала, да је Завод, као огледна установа за унапређење пољопривреде, оптерећен руковођењем свих оних наведених установа, које по својим функцијама нису у складу са основним задатком Завода, јер му ометају да се потпуно посвећује свом основном задатку, за који је основан. Ослобођен од ових дужности, Завод би, по мишљењу комисије, боље постигао свој циљ.

После дугог оклевања, основано је у Попечитељству саветодавно стручно тело у саставу Јеврема Грујића, Владимира Јовановића, Владимира Јакшића и других, са задатком да, поред других проблема, предложи мере које би побољшале пословање Завода у Топчидеру.¹¹

По повратку у Србију, јануара 1859. године, кнез Милош је затекао Завод топчидерске економије у још неповољнијем стању. Поред тога, и Правителствена чохара у Топчидеру била је у сличном положају. Озлојеђен таквим стањем, Милош је већ крајем марта исте године, донео одлуку да се Управа апсеничког завода преда Попечитељству правосуђа, да се рад у Чохари обустави и по могућству изда под аренду, а у противном — да се машине и справе распродају. Исто тако, цео инвентар Завода топчидерске економије да се распрода и од ове суме да се исплати дефицитни дуг. Једино је ергела задржана. Један део топчидерског земљишта имао се

уступити пројектованој економно-педагошкој школи, која би била смештена у преуређеним просторијама Апсеничког завода. Зграда Завода имала се предати Ергели, с тим да служи само за расплођивање доброг соја коња.¹²

Кнез Михаило није се слагао са Милошевом одлуком о ликвидацији Завода топчидерске економије. Са бољом организацијом и поделом рада, како је истицала наведена комисија у свом извештају, Завод би имао велики утицај на агротехничко унапређење јако заостале земљорадње у Србији. За добро пословање Завода био је потребан добар домаћин, пољопривредни практичар, енергичан руководитељ, који би Завод водио као домаћинство са двоструким циљем: да оствари приходе са зарадом а, с друге стране, да буде угледно пољопривредно добро. Такве особине доброг домаћина испуњавао је Сергије Станковић, који је по издржаној проби, добио одлуком кнеза Михаила 1862. године чиновничка права са званичним звањем „домаћина“, „газде“ Завода топчидерске економије.

Ослобођен од ранијих узгредних дужности, Завод је отада потпуно оријентисан на пољопривреду, због чега је првобитно био и основан. Нови домаћин отпочео је са предузимањем најхитнијих мера, неопходних за побољшање производње. У хитне послове спадала је заштита земљишта од честих поплава изливањем Топчидерске реке. Јула 1863. године домаћин је упозорио министра финансија, у чију надлежност је прешао Завод топчидерске економије, на опасност од поплаве сасвим искривљене реке у данима великих киша. Стога је предложио, док је река била пресушена, да се користе за регулисање корита апсеници, који у ово доба нису били много заузети другим пословима. Министар грађевина је одредио инж. Јосифа Силвића да премери Топчидерску реку и околину и сачини план о регулацији ове реке, али на томе се остало. Почетком јула следеће, 1864. године јака киша, која је нагло наишла, провалила је код Кошутњака на два места, поплавила је све покошене ливаде поред реке и са ливада однела 20 коса сена (12.000 кв. хвати), те је причињена штета износила преко 80 дуката цесарских.¹³

У хитне послове спадало је ограђивање Кошутњака ради заштите усева, кошта и др. од спољних звери. Ангажовано је 50 апсеника за сечење прућа и градњу оградде.¹⁴ Извршена је делимична обнова сточног теглећег фонда, стари земљораднички и баштовански алати замењени су новим алатима, израђеним у државној ковачници. Ради повећања производње, откупљено је од Сретена Илића, трговца из Београда, 80 ланаца (128.000 фати) земље у Жарковачком атару, на брду изнад Кошутњака, до државне земље у Топчидеру, по цени од 2.200 дуката цесарских. Земља је била врло плодна за усеве сваке врсте, особито за озиму пшеницу и кукуруз.¹⁵

Проблем радне снаге био је и даље акутан. Завод је тражио да се број повећа на 100 апсеника за разне радове, а да њихово издржавање сноси Апсенички завод. Око питања издржавања вођена је опширна преписка о сношењу трошкова. По правилу, храна сваког апсеника запосленог у Заводу била је дневно: 5 литара печеног хлеба, 50 драма меса и 30 драма кукуруза или пшеничне каше (бунгуре) са 4 драме соли. За божићне и ускршње празнике, осуђеници су добијали и печеницу, купљену по 6 цванџика на 10 осуђеника. Сваки осуђеник добијао је 2 ћебета, једно за покривање, а друго под собом, а за време зиме и сламњачу. За одевање добијао је 2 пара кошуља, 1 гуњче и чакшире, а пољаци, рабације и кравари дугачак гуњ и пар опанака док их на радовима не подепре. При отпуштању са робије, све му је ово одузимано, а раније одело враћано. Прање сваке суботе по подне било је обавезно, а купање лети једанпут недељно. Осуђенице су им прале кошуље. Недељом и празником свештеник им је држао богослужење и моралне проповеди, а после подне учили су молитву. У случају бекства, расписана је потерница, а ухваћени робијаш кажњаван је оштром судском казном.

Велика пажња обраћана је воћарству. Затечене врсте воћака, по квалитету, нису одговарале тражњи на тржишту, јер је калемљење вршено од обичних врста, постојећих у расаднику. У Заводу је сачињен списак егземпларних воћака, које би требало подизати у воћњаку. Ова мера била је потребна још и стога, што је Завод, преко заступника, извозио калемљене воћке у Аустрију и Влашку.¹⁶ Ради повећања про-

изводње, проширени су поједини воћњаци, а стари су ликвидирани, као што је био случај са шљивиком који се налазио више апсане, код средње воденице.¹⁷

Топчидерски парк имао је засађене квалитетне воћке, које су служиле за украс. Тешко су се могли очувати плодови од шетача, особито у недељне и празничне дане. Ради заштите не само овог огледног воћњака, него и украсног биља, предложено је, да се Топчидерски парк стави под заштиту Управе вароши Београда, али се од тога одустало.¹⁸

У Заводу топчидерске економије вођења је брига о упућивању земљорадника у коришћењу савремених агротехничких мера. Тако је Окружном начелству у Крушевцу послато 150 ока семена од детелине и 100 ока ситне проје, с налогом да се разда народу на употребу, па и да му се нађе у оскудним годинама.

Гајење свилених буба спадало је, такође, у важне задатке Топчидерског завода. Семе и чаурице цењене су не само у земљи, него и у Италији, о чему сведочи наруџба италијанског конзула у Београду веће количине семена, празних и пуних чаурица, од домаћих свилених буба.¹⁹

Завод топчидерске економије био је познат по свом расаднику украсног дрвећа, чије су младице тражене од многих вароши за украшавање јавних паркова, околине кнежевог конака и др. Завод је, међутим, најлепше примерке чувао за Топчидерски парк. Због таквог става дошло је и до замерке, поводом захтева Блазнавца, тадашњег заменика министра грађевина, јануара 1867. године, да се из расадника извади 300 комада канадских топола, 150 комада багремова, 300 комада јавора и 25 јабланова, све ово за парк код киселе воде у Буковику. Завод је одбио овај захтев, с мотивацијом, да тражено дрвеће служи по плану за украс Топчидерског парка, а осим тога и за попуњавање разређеног дрвећа покрај пута од Топчидера до Кошутњака. Стога је Завод преко министра финансија понудио Блазнавцу 500 комада јабланова и 300 комада јавора, јер ово дрвеће може лепо да украшава парк киселе воде у Буковику. Са овим предлогом сложио се и министар финансија.²⁰

Једна од главних тешкоћа с којом се суочавао Завод, састојала се у остварива-

њу прихода од продаје својих производа по нижим тржишним ценама, како је прописано у Устројству од 1851. године, поготово што су ови приходи имали да покривају ако не све, а бар најважније расходе; али ни то није било довољно. Стога је Завод често одступао од овог прописа, кад год му се указивала прилика, а често је имао и прећутну сагласност министра финансија.

Завод је највећи део својих производа продавао Војној команди Београда, било непосредно по тржишним ценама или на лицитацијама. Јануара 1869. продато је војсци 3.527 ока ражи и 3.139 ока пшенице, такође по тржишној цени. Продавана је редовно велика количина кукуруза по 40 гроша 100 ока, сламе, сена и др. Ни цене на тржишту нису биле увек повољне за продају, па се у таквим случајевима одустајало од продаје. Завод је имао уговоре и са београдским млекацијама о снабдевању крављег млека по ценама које су се кретале, према временском раздобљу, од 30 до 60 пара ока.²¹

Нерентабилност ове трговине приморала је Завод, у сагласности са министром финансија, да се послужи старим системом аренде. Тако су 1867. године издати у закуп: воћњак, земљиште код Топчидерске цркве за попашу, мала и велика гостионица, па државна башта у Топчидеру на 3 године.

Завод је имао и друге тешкоће. Честе поправке чесама у Топчидеру и Кошутњаку, оправке моста код Цареве ћуприје и према касарни, захтевале су знатне издатке. Послови у Заводу трпели су и због смањеног броја апсеника, после премештаја Апсеничког завода у Београд при Управи вароши, а и због упућивања апсеника на рад у кошутњачки каменолом. Камен из овог каменолома коришћен је за поправке путева око Топчидерске економије. Најзад, и још једна поплава, маја 1867. године, нанела је Заводу приличне штете. Сточни фонд знатно је тада смањен: 2 бика (вредност 440 гр. пореских), 16 пари волова (5.370 гр. пор.), 1 коњ и две кобиле (850 пор. гр.).²²

* * *

Трећи период развоја Завода топчидерске економије отпочиње оснивањем Мини-

старства народне привреде 1882. године у чију надлежност су спадали углавном сви економски проблеми Србије. То је период повећаног развоја индустрије, која је, као важан фактор привредног раста, утицала на успон осталих привредних грана, особито пољопривреде. Веома велика пажња обраћа се на унапређење земљорадње, сточарства и других грана пољопривреде доношењем низа закона и других званичних прописа. Законом о нижим школама за пољску привреду од 1882. установљене су три врсте нижих школа. Законом о пољопривредним станицама од 1898. установљене су у сваком округу по једна пољопривредна станица са имањем за угледну обраду: земљорадњу, воћарство, сточарство, виноградарство и др. Уз ове станице осниване су практичне пољопривредне школе. Законом од 1898. године установљено је звање државних економа ради унапређења пољопривреде уопште у Србији. Доносе се, затим, закони о мерама против филоксере, о унапређењу воћарства 1898, о обнављању и унапређењу виноградарства, о чувању пољског имања 1885. године.

Дошао је, најзад, ред и на Завод топчидерске економије који Законом о уређењу Топчидерске економије 1901. године постаје угледан економски завод под називом Управе топчидерске економије. Законоодавац је настојао, да од топчидерског имања створи средиште, у којем ће се развијати и усавршавати пољопривреда по правилима савремене науке и праксе и да служи не само за углед, него и да доноси што већи приход. Као што се види, задржано је и даље њено комерцијално обезбеђење.

У оквиру Топчидерске економије установљена је Пољопривредна станица по Закону о пољопривредним станицама, и Плетарска школа. Пружена је истовремено могућност, да се оснивају и друге установе, које су тесно повезане с пољопривредом. Управа је имала и ранији задатак, да подиже и улепшава паркове и остала украсна места и здравствене установе.

У имовину Топчидерске економије спадала су непокретна и покретна државна добра у обиму Топчидера. У ову имовину није спадао Кошутњак, јер је њиме, под називом Краљевог Кошутњака, управљала и располагала Управа краљевих доба-

ра. Исто тако и добра у кругу Топчидерске касарне уступљена су Топчидерском војном гранизону и с тим добрима управљала је војна власт. Тиме је земљишни фонд Топчидерске економије знатно умањен јер су јој одузете плодне земље и густе шуме Кошутњака.

Апсеници су и даље коришћени за све грубе радове, док се не створе могућности за њихово исељавање из Топчидера. Управа топчидерске економије имала је да се стара о Топчидерској цркви у договору са црквеним властима, а била је дужна да парохију цркве стави на располагање пристојан стан са окућницом и градином од 10 ари.²³

У окладу с разгранатим дужностима, формулисаним законом од 1901. године Управа топчидерске економије имала је већи број службеника него ранији Завод: управитеља, економа, рачуновођу, руководиоца Плетарске школе, писара, хонорарног ветеринара, шумара са практикантима, воћара, баштована, виноградаря, мајстора и служитеља. Управитељ је имао искључиво административне дужности. Економ се старао о рационалном обрађивању имања, о узгоју стоке, вршио је надзор над млађим особљем и бринуо се о уредном држању и употреби пољопривредних оруђа, машина и о чувању приноса са имања. Ветеринар је предузимао све мере за хигијенско одржавање сточне хране и стаје, да по могућству отклања заразне болести. Рачуновођа је вршио набавке за потребе Завода, бавио се продајом заводских производа, водио је прописане рачунске књиге и руковао благајном.

Укључивање Плетарске школе имало је за циљ да се питомци оспособе за самостално обављање плетарског заната, којег су дуго обављали самоуки плетари на лош начин. Школа је имала свој врбови расадник, школске радионице и др. Плетарска школа налазила се под управом руководиоца, који је имао широка овлашћења за вођење административних и економских послова. Сви ти службеници Управе топчидерске економије имали су бесплатан пристојан стан са огревом и правом на парче земље у величини од 5—10 ари за градину.

Ради постизања свог циља, Управа је имала да се придржава привредног плана

министра народне привреде, али јој је остављена слобода у погледу рада на добрим, како то добар економ има да чини. Једино је за давање концесија и за куповину земљишта било потребно одобрење министра.

Велика пажња обрађана је на реализацију прихода са имања Топчидерске економије. Ништа се није могло узимати од Управе бесплатно, као што је то раније злоупотребљавано. Приход у корист државне بلاгајне износио је 3 процента од укупне вредности непокретне и покретне државне имовине Топчидера, која је предата Управи на слободно руковање. Процент од 3 одсто сматран је државном рентом. За првих 5 година држава се одрекла од своје ренте, да би се Топчидер што брже уредио и пољопривреда унапредила.

Приходи остварени преко државне ренте од 3 одсто, стајали су Управи топчидерске економије на располагању за улепшавање топчидерског парка и осталих делова Топчидера, за одржавање главног друма од Цареве ћуприје до кошутњачке капије кроз Топчидер, као и за издржавање свих споредних путева у границама Топчидера, осим мостова на Топчидерској реци. У случају неродице и веће елементарне штете, Управа је имала државну помоћ. Бруто приход у висини од 50 процената преносио се као готовина у идућу годину с правом утрошка, а 50 процената ишло је резервном фонду. Вишак резервног фонда преко 250.000 гроша припадао је државној بلاгајни.

Имање Топчидерске економије, које је пре доношења овог закона износило 784,93 хектара земље, сада је овим законом сведено на 419 хектара. Под разним усеви-ма 1904. године било је 72 ха, под ливада-ма и пашњацима 120, под воћњаком и воћним расадником 20, под виноградима и лозним расадницима 15, под шумом, парковима, каменим мајданима и др. 231 хектар. Из воћног расадника продавано је годишње 20.000 садница разног благородног воћа, шибља и дрвећа.²⁴

У 1908. години било је под разним усеви-ма 114,20 хектара, и то: под ливадама 53,08, под пашњацима 16, под воћним расадником 7, под шумом 68, под парковима 29,41, под лозним расадником 7,11, под осуђеничком баштом 16,13 хектара. Остало

земљиште налазило се под касарнским кругом, стрелиштем војним, црквеном портом, Плетароком школом итд. Поред овог земљишта, Топчидерској економији је 1908. године придодат Кошутњак у величини од око 400 хектара ради одржавања и улепшавања овог комплекса.²⁵

Приноси од жетве и бербе били су у 1908. години следећи: пшенице домаће 1.930 кг, банатске 8.423, јечма озимог домаћег 50.078, ражи озиме 1.695, овса 6.880, шећерне репе 106.445, кукуруза осморедца 50.000, конопље 125, семе сена са ливаде 107.334, грожђа 4.582, разног воћа 3.000 кг итд. У току 1908. продато је из расадника свега 2.928 комада воћних садница, 1.449 комада украсних лишћара, 1.961 ком. разних четинара, 2.090 ком. садница за живу сграду, 1.320 ком. младица за калемљење и 1.043 ком. расада од јагода. Од стоке Економија је на крају 1908. године имала 147 брава, 47 грла, 26 запрежних волова, 3 кобиле и 4 ждребета. Пчеларство је сведено на свега 13 кошница.²⁶

Финансијско стање Топчидерске економије није било повољно, што се види из следећих статистичких података:²⁷

Стање прихода и издатака
1894—1908.
(динара)

Година	Приходи	Издаци
1894.	31.347,42	27.842,11
1895.	56.891,20	67.020,21
1896.	31.979,60	64.485,00
1897.	37.025,91	65.642,98
1898.	47.404,19	65.903,31
1899.	51.240,00	76.258,67
1900.	54.000,00	65.929,61
1902.	77.573,03	75.683,24
1903.	89.092,55	71.807,47
1904.	67.588,35	63.290,84
1905.	63.443,64	60.995,64
1906.	61.538,45	58.274,96
1907.	62.993,06	63.800,00
1908.	54.553,29	63.000,00

Као што се из ових података види, за 14 наведених година, Топчидерска економија имала је 6 суфицилних и 8 дефицилних година. Поједине дефицилне године, као 1896. и 1897, имале су двоструко ве-

ће расходе од прихода. Па и приходи суфицитних година нису били много већи од расхода.

После првог светског рата у току наредних десетак година, земљиште Топчидера, заједно са Кошутњаком, било је стално излагано покушајима распарчавања и присвајања делова овог најлепшег београдског излетишта, од стране војске, двора, цркве и других високих државних установа. Уговором о закупу већи део овог добра узела је Команда краљеве гарде, а мањи део Дворска економија. Коначна ликвидација Топчидерске економије извршена је на о-

снову чл. 271. Финансијског закона за 1928—1929. годину. Тада је Топчидерска економија била у саставу Министарства шума и руда, те је ликвидација могла да се спроведе законским путем.

Извршена је и деоба целог топчидерског домена. Земља је подељена, и то: Управи државног парка Топчидер, Угледној пољопривредној станици, Министарству војске и морнарице (Краљевој гарди), краљу, Дворској економији, Патријаршији православне цркве; цркви св. Петра у Топчидеру на уживање и Чиновничкој банци у Београду.²⁸

НАПОМЕНЕ

¹ Зборник закона и уредаба Србије, књ. 5, стр. 82 (ЗЗУС).

² Исто, књ. 6, стр. 9.

³ Архив Србије, Министарство финансија (АС МФ—Е), 1869, ф. I, р. 114.

⁴ ЗЗУС, књ. 30, стр. 323—328.

⁵ АС МФ—Е, 1853, I, 37.

⁶ АС МФ—Е, 1867, II, 29.

⁷ ЗЗУС, књ. 30, стр. 321.

⁸ АС МФ—Е, 1853, I, 37.

⁹ АС МФ—Е, II, 63, 1859.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ АС МФ—Е, 1864, III, 134.

¹⁴ АС МФ—Е, 1865, I, 111.

¹⁵ АС МФ—Е, 1864, I, 143.

¹⁶ АС МФ—Е, 1868, X, 8.

¹⁷ АС МФ—Е, 1865, V, 50.

¹⁸ АС МФ—Е, 1867, I, 90.

¹⁹ АС МФ—Е, 1867, I, 106.

²⁰ ОС МФ—Е, 1876, IV, 66, 147, 148.

²¹ АС МФ—Е, 1867, III, 35.

²² ЗЗУС, књ. 56, стр. 708.

²³ Статистички годишњак Србије, IX, 1904, стр. 271.

²⁴ Исто.

²⁵ Исто, IX, 1904, 271; XII, 1907—1908, стр. 279.

²⁶ Исто.

²⁷ Архив Југославије, Министарство финансија. Генерална дирекција државних добара. Угледно добро Топчидер. 70—220—378.

THE TOPČIDER AGRICULTURAL ESTATE IN THE PERIOD FROM
1851 TO 1928

Nikola Vučo

The Topčider agricultural estate, from its beginning until its liquidation in 1928, lived through four periods of distinct economic and political conditions in Serbia. In the first period from 1851 to 1859, at the time of *ustavobranitelji*, by its features of a distinguished and manufacturing institution it complied with the then economic backward conditions in Serbia. The main manpower consisted of prisoners and as far as the furthering of agriculture is concerned, it gave to it a modest contribution.

In the course of the second period from 1859 to 1901 its business doing had to be to a degree attuned to the needs of economic development of the country, but the obsolete system of management did not give the results that were expected.

In the third period from 1901 to 1914 by the law of 1901 it got a new managing-economic organization, which enabled its more active

including in the tasks that had to be fulfilled. But even then there were difficulties caused by the founding of agricultural stations and other agricultural institutions, which imperilled its central place as of a distinguished and productional institution. This phase was too short for the Topčider agricultural estate to acquire the reputation of a scientific and practical agricultural institution.

The period from 1919 to 1928 was full of requirements and wishes of other governmental bodies to get the parts of the Topčider domain which finally led to the division of Topčider land in 1928 and hence to the liquidation of the Topčider agricultural estate itself.

Regarded as a whole, the activity of the Topčider agricultural estate was useful, but with a better understanding of competent authorities it could have done much more for the furthering of agriculture in Serbia.